

MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

(ULUSAL SEMPOZYUM)
04-05 MAYIS 2017 BİNGÖL

ESER ADI : MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİLİĞİN
BİNGÖL VE ÇEVRESİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

DÜZENLEYEN : BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

EDİTÖR : Prof.Dr. Orhan BAŞARAN

DİZGİ/KAPAK : Şemal Medya Tasarım Ofisi

BASIM YERİ : Sadık Daşdöğen–Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok No: 215–216, Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 613 12 11

BASKI : 1. Baskı: Aralık 2017

ISBN : 978-605-65457-5-7

© 2017 Bingöl Üniversitesi Rektörlüğü

Bu eserin tüm yayın hakları Bingöl Üniversitesi Rektörlüğüne aittir. Kurumun yazılı izni olmaksızın, tamamen ya da kısmen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz.

Bu kitapta yer alan yazıların dil, bilim ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

KUR'ÂN VE SÜNNET İŞİĞİNDE MEVLÂNÂ HÂLİD-İ BAĞDÂDÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI VE BU ANLAYIŞIN BİNGÖL VE ÇEVRESİNDEKİ ETKİSİ

Abdurrahman MEMİŞ*

Nakşebendiye tarikatının Hâliidiyye kolunun kurucusu olan Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî 18. yy. sonu ve 19.yy.in başında yaşamıştır.

Temelleri, Buharalı bir Türk olan Bahaüddin Şâh-ı Nakşebend tarafından 14.asırda atılan Nakşebendiliğin “*Hâliidiyye*” kolunu kuran ve aslen Kuzey Iraklı bir aileye mensup olan Mevlânâ Hâlid, Hz. Osman (ra.)’nın soyundan olup 1779’da Irak’ın Süleymaniye bölgesinde doğmuş ve 1827’de Şam’da vefat etmiştir.

Mevlânâ Hâlid, ilmi ve tasavvufi yönden zengin medreselere sahip bir bölgede yetişmiş bir şahsiyettir. O dönemde Şehrezur kenti âlim, mutasavvıf ve düşünürleri ile felsefe alanındaki çalışanları, hadisçileri ile meşhurdur. Şehrezur, 1780’lerde “*Süleymaniye*” adını almıştır.

Mevlânâ Hâlid ilmi, irfanı çok seven ve hareketli ve dinamik bir şahsiyettir. Gençliğinden itibaren içinde yaşadığı toplumun sosyolojik durumunu göz önüne alarak etrafındaki idareciler dâhil toplumsal huzursuzlukları ve halkın dini, toplumsal anlamdaki tikanıklıklarını gidermek adına çalışmalar yapmış sosyal bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar.

Çocukluğunda Kur’an öğrenmekle başlayan tahsil hayatı ilerleyen dönemlerde şafî fıkhı ile ilgili Abdülkerim er-Râfî (623/1226)’nin eserini, Abdülhamid ez-Zencânî (656 /1258)’nin sarf ilmine ait metnini okumuş ayrıca nahiv, nesir ve nazım dallarında yetişmiştir.¹ Daha sonra ilim ve irfânını artırmak için önce

* Dr., Üsküdar Hacı Sabancı Anadolu Lisesi.

1 el-Hânî, Muhammed, *el-Behçetü’s-seniyye*, 82; Kâşifi, Hüseyin Vâiz, *Reşahât fi aynel-hayât*, 161 (Zeyli, Kazani, *en-Nefâisü’s- sânihat*); İbn Âbidîn, *Sellü’l-hısam* 319; el-Hânî, Abdülmecid, *el-Hadaiku’l-verdiyye*, 224; el-Bağdâdî, Süleyman, *el-Hadikatü’n-nediyye*, 30;

Süleymaniye’de bulunan Abdurrahman Paşa Mescidinin müderrisi Abdülkerim el-Berzencî (1213/1798)’nin medresesine giderek derslerine devam etmiş ayrıca, Molla Muhammed Sâlih(?), İbrahim Beyârî(?), Abdullah Hırpânî (1254/1838) gibi âlimlerden de ders almıştır. Köysancak ve Harir’e giderek orada Mollazâde lakabıyla tanınan Abdurrahim ez-Zeyârî (1180/1766-?)’nin *Tehzîbü’l-mantık* üzerine yazdığı *Şerhü’l-celâl* adlı eserini hâşiyeleriyle birlikte okumuştur.

Köysancak ve Harîr’ deki tahsîlini müteâkib Süleymaniye’ ye dönen el-Bağdâdî, burada ve yakın bölgelerde *Şemsiyye*, *Mutavvel*, *Hikmet*, *Kelam ilmi* ile *Muhtasarü’l-müntehâ*’yı okuyarak Bağdad’a gitmiştir.²

Mevlânâ Hâlid, Süleymaniye’ye döndüğünde etrafını kalabalık bir talebe kitlesi kuşatmıştır. Bunun üzerine Baban vâlisi İbrahim Paşa kendisine müderrislik teklifinde bulunmuş ise de kendisi liyâkatsizliğini beyân ederek bu görevi kabul etmemiştir. Onun bu tavazu ve ilme saygı ve itibarına rağmen kendini yetersiz görmesi bugünün ilim adamları için farklı bir mesaj içerir.

H.1213/1798'lere kadar devam ettiğini tespit ettiğimiz yetişme döneminde ilme yakınlığı ile temâyüz eden Hâlid-i Bağdâdî, Kadı Beyzâvî tefsirini, İbn-i Hacer el-Mekkî'nin *Tuhfetü’l-muhtâc* adlı eserini Seyyid es-Sened'in kelimeleri ile ilgili şerh ve hâşiyeleri ile Siyalkûtî hâşiyelerini, Ali Şerif Ahmed b. el-Hayderî tarafından Devvânî'nin Adûd risâlesi üzerine yazdığı *el-Muhâkemât* ve *Şerhü’l-işârât* adlı eserlerini, ilm-i hey’et'ten *Tezkire* şerhleri ve benzeri birçok zor metinleri kendiliğinden izâh edebilecek ilmî gücü kazanmıştır.³

Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, akâid, sarf, nahiv, bedi’, beyân, meânî, va’z, âdâb, arûz, usûl, mantık, hikmet, hey’et, hendese, hesap, beleğât, kelimeler gibi ulûm-ı âliye ve ulûm-ı nâfi’a’ya vâkif olan el-Bağdâdî, ayrıca mânevî yönünü güçlendirmek üzere sohbetlere iştirâk etmiştir.⁴

Mevlânâ Hâlid’in bu ilim aşkı ve çalışmaları diğer birçok İslam âliminde de olduğu gibi günümüzdeki ilim anlayışı, dine bakış, islami sorumluluk gibi birçok konuda insanlara rehber ve örnek olacak bir mahiyet arz etmektedir.

el-Bağdâdî, Hac dönüşünde ise İslam ümmetinin sorunlarına çare bulabilecek güçlü, ilmi bir tasavvufi hareketin peşine düşmüştür. Zahiri ilimlerde belli bir olgunluğa ulaştıktan sonra tasavvufi eğitime meyletmiştir. Adeta ilimsiz tasavvufun insana fayda sağlamayacağını mesajını vermiştir.

Haydarizâde, *el-Mecdü’l-tâlid*, 27; Hasan, Şükrü, *Şemsü’ş-şümus*, 5; el-Hâfiz, Muhammed Mutî’, *Ulemâü Dimaşk ve A’yânühâ*, 298-299

2 el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 82-83; el-Bağdâdî, Süleyman, *Age.*, 30; el-Hânî, Abdülmecid, *Age.*, 224; İbn Âbidîn, *Age.*, 319; Kâşifî, *Age.*, 162; el-Beytâr, Abdürrezzak, *Hilyetü’l-beşer*, 1/571-572.

3 el-Bağdâdî, Süleyman, *Age.*, 31; el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 83; İbn Âbidîn, *Age.*, 319; Haydarizâde, *Age.*, 28; el-Beytâr, Abdürrezzak, *Age.*, 1/572; Mu’temedî, *Age.*, 24.

4 el-Bağdâdî, *Age.*, 30; el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 82; İbn Âbidîn, *Age.*, 318; Hasan, Şükrü, *Age.*, 5; el-Beytâr, *Age.*, 1/571.

Mevlânâ Hâlid'e göre, kişilerin İslâm'ı öncelikle kendi iç dünyalarına hapsedmemeleri ve dini günlük hayatlarında da yaşamaları gerekirdi. Yani dini sadece kişiye bakan yönü ile değil topluma bakan yönü ile de yaşamak gerekir. Öğretisi, talebe ve halifelerine gerek sohbetleri ve gerekse değişik vesilelerle kendisine sorulan sorular ve yazılan mektuplara baktığımızda Kur'an ve Sünneti esas alan bir hayat ve hizmet anlayışı benimsemiştir. Talebeleri tarafından kaleme alınan değişik eserlerde bunu görmek mümkündür.

Mevlânâ Hâlid aslında kelim ilminde kendini yetiştirmiş bir âlimdir. O, tasavvuf ile ilmi birleştirme gayreti içinde olup bu konuda muvaffak olmuş bir şahsiyettir. İlerleyen dönemde tarikatının "*İlmiyye Sınıfının Tarikatı*" adı ile anılması bunun en bariz göstergesidir.

Mevlânâ Hâlid, hiç kimseden bir şey beklemeyen, sadece İslâm'a hizmeti benimsemiş bir şahsiyettir. Dünyaya meyletmeden büyük kitlelere ulaşmış ve hizmet ağını kontrol merkezli olarak yürütmeye çalışmıştır. Tabir caizse küçük imkânlarla büyük hizmetleri amaçlamıştır. İlim ve medreseyi, bir başka deyişle tekke ile medreseyi birleştirmesi ve bunu yaparken ehli-sünnet düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olması en dikkat çekici yönüdür. Hizmet ettiği döneme baktığımızda özellikle batının Orta Doğu'yu, Osmanlı topraklarını parçalamayı amaçladığı ve bu yönde çalışmalar yaptıkları dönemde dik durma başarısını göstermiştir.

Bu yönüyle Hâlidilik bir tepki hareketidir. Yani sadece bir tasavvufi oluşum değildir aynı zamanda bir ilmi ve medrese hareketidir.

el-Bağdâdî'yi daha iyi anlayabilmek için yetişme ve şeyhlik döneminde ve bu ikisi arasında vermiş olduğu mücadeleye iyi bakmak gerekir.

Hindistan yolculuğu sırasında tahrana ulaştığında şii müctehidlerden akli ilimlere dâir şerh ve hâşiyeler ezberleyen Hâfız İsmâil Kâşî ile talebeleri yanında olduğu halde buluşmuş, onunla ilmi münazaraları olmuş ve burada Kur'an ve Sünnet ekseninde verdiği cevaplarla İsmail Kaşîyi susturmayı başarmıştır.⁵

Aslında onu daha iyi anlayabilmek için yazdığı şiirlere bakmak bize aydınlatıcı bilgiler verecektir. el-Bağdâdî Bistâm şehrinde Şeyh Bâyezîd-i Bistâmî'nin kabrini sünnet ekseninde ziyâreti esnâsında farsça bir kaside yazmıştır. Oradaki ifadelerle baktığımızda nefsini yok sayarak ilim ve irfan yolunda kendisine bir kapı açılması duasında bulunmuş, bunu yaparken kendinden önceki âlimlerin ve bu bağlamda hizmetlerinin büyüklüğünü ifade ederek ilme teslimiyet ve saygı içerisinde olmuştur. Şiirin bir kısmı şu şekildedir;

"-Sultan Bâyezîd türbesi hürmetine yâ Rab! Bürhan Bâyezîd tyneti hürmetine yâ Rab!"

5 Geniş bilgi için bkz: el-Bağdâdî, Süleyman *Age.*, 84; Haydarizâde, *Age.*, 30; İbn Abidin, *Age.* 321; Alûsî, *Age.*, 201; el-Hânî, Muhammed, *Age.*, 84.

“Mekânsızlık Kartalı yuvası hürmetine yâ Rab! Yâni Bayezîd’in sana olan yakınlığı hürmetine yâ Rab!”

“Yâ Rab! O şerefli meşrebin genişliği ile Ebu Yezid’ in hudutsuz iştihakı hakkı için.”

“Yâ Rab! Şanslı ihtiyar Ebu Yezid’ in sinesindeki hararet ile onun iman meşalesinin nurunun hakkı için.”

“Yâ Rab! İki silsile halinde Hz. Peygamberden Ca’fer-i Sâdık’a kadar uzanan Ebu Yezid’in büyük müridleri hakkı için.”

“Cenâb-ı Gulâm Ali’den (Abdullah ed-Dihlevi) Ebü’l-Hasan Harakânî’ye kadar ulaşan tek tek Ebu Yezid’ in bütün müridleri hakkı için.”

“İlahi! Ebu Yezid’in irfan hazinesinden kimsesiz, zavallı ve sinmiş Hâlid’e bir kapı aç.”⁶

Diğer bir açıdan baktığımızda dinin asıl kaynaklarına tabi olma ve sünnetullah üzere hayatı ve hizmeti birleştirme anlayışının onun icazetinde de olduğunu görürüz. Şeyh Abdullah ed-Dihlevi, el-Bağdâdî’ye yazdığı icâzetin metninde kendi durumunu liyakat ve ünsiyetini anlattıktan sonra bir anlamda hizmet esasları ve rota çizilerek hangi usul ve esaslara göre dini hizmetin yürütülmesi gerektiğine işaret edilmiştir. İcazet metninin bir bölümünde şu ifadeler yer verilir.

“.....Bundan sonra hilâfet ve talebelerin terbiyesi ile görevlendirip Kadiriyye, Çeştiyye, Sühreverdîyye gibi tarikatlardan da icâzet verdim. Bu tarikatlarda onların eli benim elimdir. Onlar benim vekilimdir ve yed-i sahîhamdan sadâkatle benim şeyhlerimin halîfeleridir. Onların rızası benim rızâmdır. **Sünnete ittibâ, zikr-i şerife devam, râbîta, murâkabe ile kötü şeylerden, bid’atlerden sakınmak, sabır, tevekkül, teslim, rızâ-i bârî’ye yapışmakla nimetlenmek, şerefli ilimlerle meşgul olmak, tefsir, hadis, tasavvuf ile bâtınlarını tasfiye ve müridlere başlangıç hallerinde müşfik bir baba gibi muamele buyurmalarına icâzet verdim. Allah Teâlâ hazretlerinden ben ve bütün din kardeşlerim için âfiyetin devamını niyaz ederim.**”⁷

Görüldüğü üzere ilk sırada sünnete göre hareket etme bu anlayışın temel prensiplerini oluşturur. Bu anlayış el-Bağdâdî nin ilerleyen dönemde kesinlikle taviz vermediği unsurlar olarak karşımıza çıkar. Yani tarikatı, din ve dinin esasları çerçevesinde yaşama anlayışı en temel husustur.

Bütün bunların yanı sıra hizmete başladığı ilk dönemlerde Berzençli Şeyh Ma’ruf (1254/1838) tarafından Mevlânâ Hâlid’le ilgili suçlamaları ihtiva eden *Tahrîru’l-hitâb fi’r-reddi alâ Hâlid el-kezzâb* adında el-Bağdâdî’nin tekfir edilmesine dâir iddiâların yer aldığı bir kitab te’lit edince.⁸ Musul’dan Şeyh Yahyâ el-Mervezî(1252/1836) Bağdat’a davet edilmiştir.

6 el-Bağdâdî, *Divan*, 7-10.

7 Hasan Şükrü, *Age.*, 142-144

8 Haydarizâde, *Age.*, 35; Es’ad Sâhib, *Buğyetü’l-vâcid*, 209

Gelişen bir takım olaylar sonucunda el-Bağdâdî ve onun dine bakışı ile ilgili olarak yazılmış olan eserler ve bu eserlerin içeriği dikkate alındığında el-Bağdâdî'nin Kur'an ve Sünneti dolayısıyla ayet ve hadisleri kendisine mesnet oluşturan bir hizmetin içinde olduğu açıkça görülmektedir.⁹ Bu eserlere kısaca işaret edecek olursak;

Bağdat müftüsü Ubeydullah Haydarî, Kur'an-ı Kerim ve sünnetten naklî delillerin, ileri gelen âlim ve sûfîlerin konu ile ilgili görüşlerinin de yer aldığı bir risâle yazmıştır.

Risale Bağdat âlimlerinden Süleymâniye kadısı Ali Berzencî, Seyyid Abdülkâdir Berzencî, Seyyid Abdülaziz Berzencî, Molla Abdülkâdir, Seyyid Mahmut Berzencî, Seyyid İsmâil Berzencî, Müderris Muhammed Efendi, Molla Mahmûd, Müderris Molla Muhammed, Şeyh Ömer Rûzberî tarafından imzalanıp onaylanmıştır.

Hille müftüsü Muhammed Emin es-Süveydî(1232/1816)'nin *el-Kavlu's-sevâb bi reddi mâ sümmiye bi tahrîri'l-hitâb* adlı risâlesi¹⁰ yine İbn Abidîn'in *Sellü'l-husâm el-hindî li nusreti Mevlânâ Hâlid en-Nakşebendî* adındaki bir risâlesi bu konuda yazılmış olan eserlere örnektir.

el-Bağdâdî, Bağdat'tan ayrılıp Şam'a yerleşince ev ve arâzi almış, arâzisinin bir kısmını mescîd olarak vakfedip Şam'da bulunan harâb mescid ve medreseleri de tamir ettirerek ilim ve hikmet' in yayılması için çaba göstermiştir. Burada yaptığı hizmetlerin belki de en büyüğü yetiştirdiği büyük mufakkih İbn Abidîn'dir.¹¹

Vefatından önce yazdırdığı vasiyetinin içeriğine baktığımızda tasavvufu tamamen hizmet ve dini doğru anlama, doğru yaşama ve gerçek tebliğ anlayışı üzerine bina ettiğine şahit oluruz. Algısı, anlayışı daimen İslam'ın öngörülerini çerçevesinde olmuştur. Tasavvuf anlayışında daima dini ön planda tutmuştur. Onun vasiyetinde yer alan ifadelerle bir göz atalım:

“-Ey İsmail beni dinle! Aslâ muhâlefet etme. Vefâtımdan sonra hanımlarım ve çocuklarım, fıkıh kitaplarım, diğer husûsi işlerim ve seccâde-i irşâd için yerime vasî olarak Şeyh İsmail Enârânî'yi tayin ettim. Ondan sonra Şeyh Muhammed Nâsîh ve Şeyh Abdülfettah el-Akrî'yi, sonra da seni seçtim. Malımın üçte birinden bin kuruş namaz ıskâtı için ayırım. Bir su sarnıcı inşa edin. Eğer bir kimse size karşı çıkarsa sabırlı olunuz. Zannederim ki ihlâs sâhibi olanlar fakirler için bir tekke inşa ederler. Malımın üçte birinden geri kalanı fakir ve yoksullara verilsin. Akarlarımdan hiç biri satılmasın, bunların parası yakınumuzdaki fakirlere ve dervişlere verilsin. Ölümüme karşı sabırlı olunuz ve tahammül gösteriniz.”¹²

9 Yazılan risâlenin metni için bkz: Es'ad Sâhib, *Age.*, 209 vd.

10 Haydarizâde, *Age.*, 35; Es'ad Sâhib, *Age.*, 209

11 Haydarizâde, *Age.*, 36

12 Gazzî, *Age.*, 5-6; el-Hânî, Abdülmecid, *Age.*, 248; Hasan, Şükrü, *Age.*, 64-65; el-Hâfız, Muhammed Mutî', *Age.*, 308; Ali b. Hüseyin, *Age.*, 177

Onun kütüphanesinde fıkıh kitaplarının çokluğu dikkati çeker. Tasavvuf ile ilgili iki risale dışında eseri bulunmayan el-Bağdâdî, her noktada ayet ve hadisleri kendisine rehber edinmiştir. Tavsiyelerinde ;"-Çeşitli ilim dalları vardır. Onlar çok derindir. Mutlu kişi; ilimlerin en tatlı kaynağını talep edendir. İhlâslı olarak ilimleri yaymakla meşgul olunuz." buyurması bu konudaki hassasiyetini göstermektedir.

Onun tasavvufa bakışının özünü oluşturan anlayış yine kendisi tarafından sohbetlerinde ve yazdığı mektuplarda ortaya konulur. Kendisi talebelerine ana prensipler belirlemiş ve bunun dışına çıkılmamasını istemiştir. Şu ifadelere bir göz atalım;

"-" Kişinin nefsinin davranış ve hareketlerinde iflâs etmiş olarak görmemesi cehâletin en son noktasıdır."¹³ Halîfelerine, "-Hüküm sâhibi hiçbir emîrin işlerine girmeyin. Devlet adamları ve hâkimlerin işlerine karışmaktan kaçınmakla beraber, istişârî mâhiyette fikir sorulduğunda en doğru sözün söylenmesine gayret ve itinâ gösterin"¹⁴ âlim ve hâfızlara hürmet gösterin. Gücünüz nispetinde Kur'an' la meşgul olun, fıkıh ve hadis ilimleriyle diğer ilimlerden daha fazla ilgilenin, irşâd hizmetlerini Kitab ve Sünnet esasları çerçevesinde yürütülmesine hassasiyet gösterin.¹⁵ Görüldüğü gibi el-Bağdâdî, tasavvufun ancak şeriata sıkı sıkıya bağlılıkla doğru bir şekilde yaşanabileceğine daima işaret etmektedir.

Onun hayatı ve yaşantısı bütün yönleriyle ele alındığında görülür ki, Kur'an ve Sünnet ekseninden asla şaşmamış, tasavvufi yaşantıyı ve tarikat anlayışını hiç bir zaman dini esasların önüne geçirmemiştir.

Bingöl ve Çevresinde Hâlidilik

Mevlânâ Hâlid el-Bağdâdî, tasavvuf anlayışı ve tarikat hizmetine yaklaşımı açısından kendine has bazı prensip ve yaklaşımları olan bir tutum içinde olmuştur. Aslında insanların manevi eğitimini yönlendirirken sosyal ve dini dengelere hassas bir şekilde yaklaşmıştır. Bir merkezde bir halife anlayışını benimseyen el-Bağdâdî 'nin vefâtından sonra irşâd makâmına geçen ve Şam' da görevlendirilen bazı halîfelerin yanında değişik bölgelerde görevlendirilen halîfelerin varlığı da bilinmektedir. Bu halîfeler vâsıtasıyla Hâlidîyye tarîkatı Irak, Filistin, Mısır, Hicaz, Endenozya ve Anadolu'da yayılmıştır.

Anadolu'da 16 halife görevlendiren el-Bağdâdî, daima bu halifeleri ile irtibat içinde olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yoğun bir şekilde Hâlidiliğe yönelik ve geniş toplum kesimleri tarafından tarikatın kabulü gözle görülür bir gerçektir.

13 Es'ad Sâhib, *Age.*, 138-140 (28. Mektup); el-Hâlidî, Süleyman, *Mecmuatü'r-resâil*,14

14 Es'ad Sâhib, *Age.*, göst. yer; el-Hâlidî, Süleyman, *Age.*,14-16;Kazânî, *en-Nefâisü's-sânihât*, 178

15 Geniş bilgi için bkz: Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, 28, 35, 42, 76, 78, 88, 93, 99, 100. Mektup

Bingöl ve çevresinde Hâlidîyye tarikatının çok derin etkiler bıraktığı ve bu etkinin günümüze kadar etkinliğini artırarak devam ettiği görülür. Siyasi ve sosyal hayat açısından muharrik bir nokta olduğu dikkati çeker. Bingöl çevresi özellikle Hakkari, Diyarbakır, Elazığ, Tunceli, Erzincan, Erzurum ve Muş en az batı bölgesinde olduğu kadar hatta bu bölgelerden daha etkin ve bağlı olmak üzere dini hayatın merkezinde ve bağlayıcı bir yapının olduğunu görürüz. Sosyal hayat, ilim hayatı, medreseler bir bütünlük içinde birbirine girift ve ilintili bir şekilde ve aynı zamanda birbirini mütemmim birer parçalar gibi yükselen değer haline gelmiştir.

Anadolu'da görevli her bir halifenin tıpkı el-Bağdâdî'de olduğu gibi İslami hassasiyet içinde hizmet yürüttüğü bilinmektedir. Bu bölgede görev yapan halifeler ve onlardan sonra gelen tarikat silsilesine baktığımız zaman bu durum açıkça görülür.

Bu noktada Taha el-Hakkari'nin bölgede etkili bir tarikat halkasına sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Geniş bir tarikat halkasına sahip olan el-Hakkari'nin halifelerinden Fehim Arvasi Erzurum ve Van bölgesinde tarikatı neşretmiş şahsiyetlerden birisidir. Kendisi arvas medresesi ve müks'de bulunan mir Hasan Veli medresesinde ilim tahsil etmiş, cizre'de Hâlid el-Cezeri'nin ders halkasına girmiştir. Mısır, Irak, Suriye ve bu müşkil olan meseleler ona getirildi.

Seyyid Fehim hazretleri, ilim ve fazilette iyice meşhur oldu. Çözülemez gibi görülen müşkil meseleleri hallederdi. Onun sohbetinde bulunmak üzere Arvas'a giden kimseler dünyadan habersiz, nefsin ve şeytanın şerrinden emniyette olup, muhabbet deryasına daldılar. Ondandır feyz alıp, yüksek derecelere kavuştular. Sohbet ve dersleriyle pek çok insanın doğru yola kavuşmasına vesile oldular. ***Böylece, Doğu Anadolu halkının Sünni kalmasını, bâtıl fırkaların yöreye girmemesini temin ederek, milli birliğe çok hizmet etti.*** Doksan üç Harbinde Ruslara karşı Doğu Bâyezid Cephesine gidip büyük kahramanlıklar ve muvaffakiyetler gösterdiler.

Halifesi Abdülhakim Arvasi'de 1865 yılında Van' ın Başkale ilçesinde dünyaya gelmiş iptidai ve rüşdiye tahsilini Başkale'de yaptıktan sonra Irak'ta Arapça, kelim, matematik, geometri, tefsir, hadis, fıkıh ve tasavvuf dersleri okumuştur.¹⁶ Bingöl ve çevresinde etkili olan tarikat faaliyetlerinde büyük oranda Tâhâ el-Hakkârî'nin izi görülür. Onun hilafet verdiği Fehim Arvâsî gibi Sıbgatullah Arvâsî, Muhammed Küfrevî ve onlardan sonraki tarikat silsilesinde bulunan halifeler daima ilimle meşgul olup değişik medreselerde talebe yetiştirmişlerdir.¹⁷

16 Vassaf, *Sefine*, II/59

17 Geniş bilgi için Bkz. Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, ilgili yerler

Sıbgatullah Arvâsî'nin yetiştirdiği talebeler ve hilafet verdiği kimseler başta Abdurrahman-ı Tâgî olmak üzere, oğlu Şeyh Bahaüddin, Siirt' in Şirvan ilçesinden Hâlid Ölekî ve Şeyh Abdurrahman-ı Meczûb vasıtasıyla Bingöl çevresi bir ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir. Diğer taraftan Abdurrahman-ı Tâgî'nin hilafet verdiği Şeyh Muhammed Sâmi Erzincanî, Şeyh İbrâhim Çokreşi, Şeyh Halil Çokreşi, Şeyh Mustafa Bitlisî, Şeyh Yusuf Bitlisî, Şeyh Fethullah Verkânîsî, Şeyh Yusuf Bitlisî, Şeyh Abdülhâdî Çarçahî, Şeyh İbrâhim Bulanıkî, Şeyh Tahir Abrî, Şeyh Mustafa Taşkesenli Erzurumî, Molla Abdullah Hizânî, Şeyh Abdullah Nurşinî, Şeyh Reşid Nurşinî, Seyyid İbrâhim Siirdî, Şeyh Abdulkahhar Zukad Siirdî, Şeyh Abdulhakim Siirdî, Şeyh Abdülkadir Melekand Hizânî, Şeyh Yusuf Hınısî¹⁸ bölge insanı üzerinde çok büyük hizmetler yapmışlar ve bu hizmetlerini yaparken ehl-i sünnet çizgisinden şaşmadan İslamın doğru yaşanması için var güçleriyle mücadele etmişlerdir.

Bu arada Muhammed Küfrevî'nin halifesi Muhammed Lütfi Efendi'den bahsetmek gerekir.1285/1868 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı kındığı köyünde dünyaya gelen kısaca "Alvarlı Efe Hazretleri" diye tanınan, anne tarafından seyyid olan Muhammed Lütfi Efendi, ilk tahsilini babası Hüseyin Efendi den tamamlayarak icâzet aldı ve 1307/1890 yılında Pasinler'in Sivaslı Câmîine imam olarak tayin edildi.¹⁹

1307/1890 yılında babasıyla birlikte Bitlis'e giderek Muhammed Küfrevî'ye intisâb eden Muhammed Lütfi Efendi riyâzâtını tamamlayarak Pasinler'e hilâfet alarak döndü. Muhammed Lütfi Efendi elli yedi beyitten oluşan bir manzumesinde Muhammed Küfrevî'yi ziyaretlerini anlatmaktadır.²⁰ Rusların 1916 yılında Erzurum çevresini işgal etmeleri üzerine babasıyla birlikte Erzurum'a gelen Muhammed Lütfi Mazlumoğlu Efendi istilâ süresince Tercan'ın Yavi köyünde imamlık yaptı ve Ermenilerin katliama girişmeleri üzerine altmış kişilik bir müfrezeyle onlara karşı koydu.²¹

Abdurrahman-ı Tâgî'nin halifesi olan ve bir deprem sonrasında 3000'e yakın kitabı olan kütüphanesini kaybeden Muhammed Sâmi Efendi'nin ilim ve irfan yolunda yaptığı hizmetler dikkate şayandır. Halîfeleri arasında Hahlı Hacı Abdurrahmaan Efendi, Kelkitli Hacı Ali Efendi, Refahiye'nin Hanzar köyünden Hacı Hasan Efendi, Mehmet Efendi ve Muhammed Beşir Efendi bulunmaktadır.²²

Fethullah Verkanisi'nin halifesi ve Abdurrahman-ı Tagî'nin oğlu olan Ziyaüddin Nurşinî, 1307/1889' da irşâdla görevlendirilmiştir. Mürşidinin sağlığında

18 Ildrar, Mehmet, *İşaretler*, 18

19 Arvâsî, Sibgatullah, *Minah*, 10 (Terc. Yahya Pakış)

20 Şahin, Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, 287

21 Şahin, Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, 191-192

22 Geniş bilgi için bkz. *Age*, 191-208

on yıl ve vefâtından sonra yirmi dört yıl irşad hizmetini devam ettirdi.²³ Toplumuna sadece ibadet ve ilim noktasında değil sosyolojik olarak üzerine düşene varsa bunu bir sorumluluk addederek yerine getirdi. Bu âlimlerin hepsi bir toplum önderiydi. Bu anlamda Birinci dünyâ savaşına talebeleriyle katıldı. Rus ve Ermenilere karşı savaştı. Bu savaşta bir kolunu kaybetti.

Savaşta gösterdiği şecaat'den dolayı Mustafa Kemal Atatürk Nursini'ye bir mektup yazarak millî mücadelede kendisine yardımcı olmasını rica etti. Söz konusu mektup Nutuk' un vesikalar bölümünde mevcuttur. Ayrıca Sultan Reşat'ın kendisine iki adet Berat yazdığı da bilinmektedir.

Kendisinden sonra hilafet verdiği kimseler Molla Muhammed Emin, el-Hacc Abdülkerim, Ahmed el-Haznevî, Mehmed Karaköy, Muhammed Selim Hızânî, Mahmud Zokaydî, Alaaddin Verkânîsî, Şeyh Şihâbüddin, Molla Abdullah, Molla Halil Kavakî, Molla Yusuf Hurtî, Abdurrahman Çokreşi, İbrâhim Abrî²⁴ ilim, irşad ve tebliğ noktasında çok önemli görevler ifa etmişlerdir.

Hocaları arasında Muhammed Emin, Muhammed Arbovî, Molla Zahir, Muhammed Selim Hizanî ve Ahmed el-Haznevî bulunan Abdulkakim Hüseyini'nin etki ve hizmetlerini de zikretmekte fayda vardır.

Diyarbakır bölgesinde Muhammed Firâkî, halife olarak görevlendirilmiştir. el-Bağdâdî, Firâkî Diyarbakır'a gittiğinde onun için " *...Sizlere terk ve tecrid sâhibi, müridlerin perdelerini kaldırmada tecrübeli, tesiri kuvvetli birisini seçtim. Bu zat bâkî olan mevlâsına yönelmiş arkadaşımız Firâkî nisbesi ile meşhur Şeyh Muhammed' dir. Konuşması ve görünüşü zayıf olmasına rağmen tasarrufu ve kalbî yönleriyle büyük olduğunu göreceksiniz. Şeriat şîârî tarîkat'da yolu olduğu müddetçe kendisine uyunuz.*"²⁵ demesi bize el-Firâkî'nin fazileti yanında tarîkatın irşad özelliklerine ve şeriata bağlılığını yine onun tasarrufu güçlü ve tarîkatta önemli bir mertebeye hâiz olduğunu göstermektedir.

Erzincan ve çevresinde Muhammed Vehbi Efendi (Terzi Baba 1194/1789-1264/1848)nın ilim ve tarikat hizmetlerinin etkisi günümüze kadar devam etmiştir. Muhammed Vehbi Efendi'nin halîfeleri Mehmed Rüştü (Hacı Hâfız)²⁶, Hacı Mustafa Efendi, Süleyman Efendi (Leblebici Baba)²⁷, Muhammed Abdülbâki Efendi, Süleyman Efendi (Ciminli Baba), Arabgirli Ömer Efendi ve son halîfesi Hacı Fevzi Efendi'dir.

23 Age., göst. Yerler

24 Age., göst. Yerler

25 Age., göst. Yerler

26 Mehmet Rüştü Efendi, Muhammed Vehbi Efendi'nin *Miftahü'l-kenz* adlı eserini nazma aktararak *Kenzü'l-miftâh* adı ile neşretmiştir. Bu eser son olarak Orhan Aktepe tarafından açıklamalarla birlikte yayınlanmıştır.

27 Süleyman Efendi "**Şems-i hayâl**" mahlası ile yazdığı şiirler vefâtından beş yıl sonra yakın dostu Hilmi Efendi tarafından "*Tuhfetü'l-uşşâk*" adı ile küçük bir kitapçıkta toplanmış ve 1296/1879'da Ceride-i Askeri matbaasında neşredilmiştir.

İrşâd görevini Palu'da sürdürdüğü için "Paluvî" nisbesiyle de tanınan Ali Sebtî'nin Bingöl ve çevresindeki etkisi yadsınamayacak kadar fazladır. Es'ad Sâhibin *Buğyetü'l-Vâcid* adlı eserinde kendisini Mahmud Sâhib' in halîfeleri arasında zikrettiği²⁸ Ali Sebti Bingöl ve çevresinde hâliidiyye tarikatını neşretmiş ve birçok talebe yetiştirmiştir.

İcâzetnâmesini Abdullah-ı Mekkî Palu'ya getirdi ve kendisine teslim etti. Ali Septî hazretleri, insanlara Allah ü Teâlâ'nın emir ve yasaklarını hatırlatır, Ehl-i sünnet vel-cemâat îtikâdının üstünlüğünü ve buna bağlı olmayı anlatırdı. Namaz konusunda çok hassas davranır fırsat buldukça kazâ namazı kılmayı talebe ve müridlerine tavsiye ederdi. "Namazlarınızı terk etmeyiniz, aksi halde iyiliği terk edersiniz" diyerek namazı bütün iyiliklerin başlangıç noktası olarak görmüştür. Halifelerinin isimleri şöyledir.

- 1- Abdullah Efendi Çapakçurî
- 2- Şeyh Süleyman Çapakçurî
- 3- Şeyh Ahmed Çapakçurî
- 4- Oğlu Mehmed Efendi
- 5- Oğlu Mahmud Efendi
- 6- Mahmud Sâminî
- 7- Şeyh Ahmed Çapakçurî²⁹

Elazığ'ın Palu ilçesinde dünyâya gelen Mahmud Saminî, İlk tahsilini doğduğu yerde yaptıktan sonra Ali Sebtî' ye on üç yıl talebelik yapmış onun manevi eğitiminin ardından hilâfet almış ve yine Bingöl çevresinde hizmetini sürdürmüştür.³⁰ Hayâtı boyunca talebe yetiştirmekle meşgul olan Mahmud Saminî'nin kendisinden sonraki halîfesi İmam Efendi diye de tanınan Osman Bedreddin Efendi' dir. Osman Bedredin Efendi, görevi sebebiyle dört yıl kadar Palu' kaldı. Daha sonra Dersim ve Çemişgezek'te ilim ve tarikat hizmetinde bulundu.

Bu bölgede önemli hizmetler ifa etmiş bir başka önemli şahsiyet Ali Sebtî'nin halifesi Ahmed Çapakçurî'dir. Bitlise bağlı Çapakçur ilçesinin Kur köyünde dünyâya gelen Ahmed Çapakçurî ilk tahsilini Palu'da bulunan Şeyh Ali Efendi'den almış ayrıca Şeyh Ali Efendi'nin konağına gelen âlimlerden de istifâde etmiştir³¹

Hilâfet aldıktan sonra ilk olarak Harput'a gelen Ahmed Çapakçurî, on dört yıl Harputta kaldıktan sonra 1324/1906'da Siverek'te sekiz yıl, Viranşehir'de iki

28 Es'ad Sahib, *Buğyetü'l-vâcid*, 84

29 Oğuz, Muhammed İhsan, *Tasavvuf Yolunda Manevî Cihad*, 116-125

30 Başaran, Ethem Ruhi, *Osman Bedreddinin Hayatı*, 12

31 Oğuz, Muhammed İhsan, *Tasavvuf Yolunda Manevî Cihad*, 131-132; Sunguroğlu, İshak, *Age.*, II/143

yıl irşâd faaliyetini sürdürerek 1334/1915 yılında Harput'a dönmüştür.³²

Bütün bu yapılanma ve tarikat oluşumu içinde Hâlidî hulefasının tamamı görev yaptıkları yerlerde devlet erkânı tarafından kabul görmüş, hizmetleri takdir ile karşılanmış ve devlet eliyle birçok medrese ve tekke inşa edilmiştir.

Bingöl ve çevresi bağlamında bu tarikat faaliyetlerinin tamamı İslamı korumak, tebliğ etmek, doğru yaşanmasını sağlamak, Kur'an ve Sünnet ekseninde dinin özüne müdahale etmeden ve farklı algılara sebep olmadan çeşitli dış etken ve mihraklara karşı toplum önderliği ve rehberliği yapmak şeklinde olmuştur.

Günümüzde gelinen nokta ve küresel gelişmelere bağlı olarak toplum huzurunu sağlama noktasında öze dönüş ve asıl olanı doğru anlama noktasında herkesin üzerine düşen sorumluluklar vardır. Bu sorumluluklar yerine getirilirken günümüz şartları ve algılar bir yana bırakılarak tıpkı hâlidî şeyhlerinin yaptığı gibi öze dönüşü sağlamak gerekir. Bu yapılmadığı takdirde hem İslam gereği ve olması gibi anlaşılmayacak hem de yıllardır geniş toplum kesimleri tarafından kabul görmüş, mihenk olmuş tarikat anlayışı ve yaşantısı yanlış bir mecraaya gidecektir.

Kaynaklar

Arvasi, Sıbgatullah, *el-Minah*, Adıyaman, tarihsiz

el-Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, Divan, İstanbul 1260.

el-Bağdâdî, Muhammed b. Süleyman, *el-Hadikatü'n-nediyye fi âdâbi't-tarîkati'n-nakşbendiyye ve'l-behçetü'l-hâlidîyye*, Mısır 1313 (*Asfa'l-mevârid* kenarında)

Başaran, Ethem Rûhi, *Osman Bedreddin'in Hayatı*, Matbu değil

el-Beytar, Abdürrezzak, *Hilyetü'l-beşer*, Beyrut

Erdoğan, Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1987

Es'ad Sâhib, *Buğyetü'l-vâcid fi mektûbât-ı Mevlânâ Hâlid*, Dımaşk 1334.

Hâlidî, Süleyman Zühdi, *Mecmuatü'r-resâil alâ usûli'l-Hâlidîyye*, İstanbul 1305.

el-Hânî, Abdülmecid, *el-Hadâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillai'n-nakşbendiyye*,

el-Hânî, Muhammed, *el-Behçetü's-seniyye fi adâbi't-tarîkati'l-aliyyeti'l-hâlidîyye*, Hakikat Yayınevi, Tıpkı basım, İstanbul 1989.

Hasan Şükrü, *Menâkib-ı şemsü's-şümûs*, İstanbul 1302.

Haydarizâde İbrahim Fasih Efendi, *el-Mecdü't-talid fi menâkıbı Şeyh Hâlid*, İstanbul 1292.

32 Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, II/143

Ildırar, Mehmat, *İşaretler*, İstanbul 1992.

İbn Abidin, *Sellü'l-hısam el-hindî li nusreti Mevlânâ Hâlid en-Nakşbendî*, İstanbul 1301.

Kâşifi, Hüseyin Vaiz, *Reşahât fi ayrni'l-hayat*, İstanbul 1291.

Kazanî, Muhammed Murad, *en-Nefâisü's-sânihât fi tezyili'l-bâkıyâti's-sâlihât*, İstanbul 1307.

Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, İstanbul 2000.

Muti', Muhammed, *Ulemaü Dımaşk ve a'yânühâ*, Dımaşk 1412.

Oğuz, Muhammed İhsan, *Tasavvuf Yolunda Manevî Cihad*, İstanbul 1983.

Sunguroğlu, İshak, *Harput Yollarında*, İstanbul 1958.

Vassaf, Osmanzâde Hüseyin, *Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr ve şerh-i esmâr-ı esrâr*, Süleymâniye Küt. Yazma bağışlar bl. No: 2305–2309.